

DOI: 10.32347/2076-815x.2026.91.161-169

УДК 711.4:502.131.1

к.арх., доцент **Коптєва Г.Л.**,
gelena1312@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8629-0544,
Харківський національний університет
міського господарства імені О.М. Бекетова

СТАЛИЙ РОЗВИТОК МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ МІСТ УРБАНІЗОВАНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Аналізується розвиток малих та середніх міст у формуванні містобудівної структури України в умовах постіндустріальної трансформації та зростання великих агломерацій. Метою роботи є обґрунтування композиційних принципів планування малих міст, що забезпечують комфортне, екологічно збалансоване та стійке середовище. Для досягнення мети застосовано системний підхід до аналізу містобудівної організації територій малих і середніх міст країни з метою оцінки їхнього сучасного стану, функціонально-планувальної структури, композиційних особливостей та екологічної ситуації на прикладі міста Ізюм. Результати дослідження показали, що формування «зеленого міста», інтеграція природних і урбанізованих систем, розвиток пішохідної та громадської інфраструктури та впровадження розумних технологій сприяють підвищенню комфортності, екологічності та соціальної стійкості міського середовища.

Ключові слова: малі та середні міста; реновація; містобудівне середовище; архітектурна композиція.

Постановка проблеми. Малі та середні міста відіграють ключову роль у формуванні містобудівної структури країни. Упродовж усієї історії державотворення саме невеликі міські поселення залишалися найбільш стійкими та стабільними елементами територіального розвитку. Їхня просторово-планувальна структура та особливості еволюції значною мірою зумовлюються геополітичним контекстом, соціально-економічними умовами певних історичних періодів, а також природно-географічними характеристиками території [4; 5].

Для малих і середніх міст характерний комплекс системних проблем, серед яких: вузька економічна спеціалізація; високий рівень зношеності основних фондів; недостатня реалізація рекреаційного потенціалу; обмеженість інженерної та соціальної інфраструктури; втрата виробничих функцій і відповідно – трудових компетенцій населення; відсутність об'їзних

транспортних шляхів; невнесення екологічно небезпечних виробництв за межі міста; проходження залізничних ліній крізь центральні житлові райони [6; 7; 8].

Актуальність розвитку малих і середніх міст у контексті адаптації архітектурно-містобудівної структури українських міст до умов постіндустріальної трансформації полягає, насамперед, у необхідності запобігання надмірному зростанню великих міських агломерацій. Погіршення стану міського середовища є результатом високих темпів урбанізації, надмірної концентрації населення та економічної діяльності, що зумовлює численні негативні наслідки, зокрема перевантаження соціальної інфраструктури та систем обслуговування.

Більшість сучасних урбаністичних проблем виникають через нестійкі форми та моделі міського розвитку, що склалися історично. Для подолання цих проблем та наближення до стандартів «зелених», екологічно орієнтованих і комфортних для проживання міст, необхідним є комплекс структурних змін. Вони мають охоплювати не лише просторову організацію міста, транспортну систему, водопостачання, енергетичну інфраструктуру та управління відходами, а й ціннісні засади, методи планування та підходи до міського управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дана проблематика сталого розвитку малих та середніх міст містобудівної структури України представлена в роботах Посацького Б.С. [9], Устінової І.І. [10], Глинського Н.Ю. [2], Буряка О.А. [6], Шарлай О.В., Скороходової А.В., Родик Я.С. [7], Тимохін В.О. [13] та ін. Значний внесок у дослідження питань розвитку малих міст зроблено також у працях зарубіжних дослідників – Майєра Х. [14], Заводник Ламовшек А., Дробне С., Жауцер Т. [16], Джейкобс Дж. [19] тощо.

Метою публікації є обґрунтування композиційних характеристик малих та середніх міст як стійкого принципу просторового розвитку та як інструмента формування їх індивідуального образу. Дослідження невеликого міста дає змогу виявити ключові закономірності його композиційної організації, що у подальшому може стати підґрунтям для розвитку теорії та практики містобудівного планування.

Основна частина. Розвиток та збалансоване зростання саме малих і середніх міст здатні забезпечити більш раціональну та сталу урбанізацію. Компактна планувальна структура таких міст орієнтується на громадський транспорт, пішохідну та велосипедну мобільність, передбачає доступність районних шкіл, розвиток «повних» (інклюзивних і безпечних) вулиць, а також формування багатофункціональної забудови з різноманітними варіантами

житла. Такий підхід сприяє створенню комфортного, екологічно збалансованого та економічно життєздатного міського середовища.

Отримані результати можуть бути використані для поглибленого розуміння композиції міського середовища – просторової структури, морфологічних характеристик і принципів формування міських систем. Вони також сприятимуть введенню в науковий обіг нових даних, що стосуються закономірностей становлення та розвитку міських поселень. Окремі положення дослідження можуть бути інтегровані до генеральних планів існуючих міст і районів, а також слугувати основою для розроблення нормативно-методичних документів з проєктування та розвитку міських територій.

Насамперед важливим є питання формування комфортного й гармонійного життєвого середовища в малому місті. Реалізація цього підходу починається зі створення цілісної та взаємопов'язаної системи озеленення, ревіталізації транспортних просторів, формування мережі міських парків, скверів, площ, пішохідних вулиць і набережних та завершується організацією внутрішніх просторів житлових комплексів і громадських будівель, що інтегруються в єдину ландшафтно-архітектурну структуру міста. Така модель забезпечує комфортність для мешканців і поступове «відкриття» міста природі, тобто повернення громаді територій, які раніше були зайняті промисловими та комунально-складськими зонами. Вона передбачає збалансований розвиток пішохідного, велосипедного й транспортного руху з пріоритетом за пішохідною мобільністю [12; 13].

Важливо підкреслити, що в процесі створення міських об'єктів вирішуються завдання формування якісних публічних просторів, подолання соціальних дисбалансів, забезпечення доступності міських ресурсів для всіх груп населення та гуманізації урбанізованого середовища. Сучасні міста демонструють тенденцію до критичного скорочення природної складової, тому природне середовище як елемент просторово-планувальної структури потребує не лише збереження й відтворення, а й інтеграції у нові стратегії розвитку територій. Це зумовлює необхідність впровадження нового вектора в містобудівне проєктування – ренатуралізації, тобто повернення та відновлення природного ландшафту в межах міських структур. Унаслідок цього формується новий міждисциплінарний підхід, що об'єднує містобудування, ландшафтну архітектуру й екологію.

Таким чином, розвиток малих і середніх міст варто розглядати як комплексний метод проєктування, у межах якого місто постає складною динамічною системою, що поєднує штучну інфраструктуру, публічні простори, природні екосистеми й соціальні процеси. Визначальним принципом реконструкції та модернізації такої системи виступає принцип ренатуралізації –

відновлення природного середовища у структурі міста та забезпечення стійкого балансу між техногенними й природними елементами.

У дослідженні використано системний підхід для аналізу містобудівної організації територій малих і середніх міст України з метою оцінки їхнього сучасного стану, функціонально-планувальної структури, композиційних особливостей та екологічної ситуації. Для аналізу та виявлення особливостей формування гармонійного середовища розглянута містобудівна структура міста Ізюм.

Ізюм як давнє поселення виник у місці впадіння річки Сальниці до Сіверського Дінця. На правому березі Дінця височіє велика подовжена гора, помітна на значній відстані, яка здалеку нагадує насипний курган. Гора Крем'янець домінує над широкою рівнинною місцевістю. У давнину татарська фортеця, розташована на її вершині, завершувала архітектурний силует і підкреслювала значущість гори, виділяючи її на фоні довколишнього ландшафту [11].

У XVII столітті на місці татарської фортеці було споруджено цитадель із ровами, валами, стінами та баштами. До початку XIX століття Ізюм формувався як комплекс, що складався з трьох основних елементів: «Великого міста», «Малого міста» та цитаделі, до яких примикала низка периферійних вузлів, створюючи єдину структуру. Основою просторової організації слугував характерний ландшафт – подовжена домінантна гора та заплава річки Сіверський Донець. У цей природний контекст були інтегровані зовнішні транспортні шляхи – автомобільні дороги та залізниця, а також внутрішньоміські вулиці. Центром композиційної структури міста виступає Спасо-Преображенський собор, зведений у 1684 році [11].

Заснування давнього Ізюма на місці татарської фортеці було обумовлене вигідним географічним розташуванням та проходженням через цю територію важливих торговельних і військових шляхів. Ще до появи Ізюмського городка в літописі під 1571 роком згадується Ізюмський шлях. До середини XVIII століття стратегічним маршрутом залишався й водний шлях по Сіверському Дінцю, що забезпечував сполучення через Дон до Азовського та Чорного морів.

Отже, спорудження Ізюмської фортеці було зумовлене розташуванням транспортних шляхів, які відповідали особливостям місцевого ландшафту, а її композиція формувалася з урахуванням цього динамічного чинника. Ландшафт міста та структура шляхів руху значною мірою вплинули на його планувальне та композиційне рішення. Гора на правому березі Сіверського Дінця, висока та видовжена, слугувала домінантою рельєфу й орієнтиром на шляху з Половецького степу до Русі.

Шляхи руху пішоходів і транспорту формують містобудівний каркас міста. Сучасний Ізюм зберігає цю ключову особливість, залишаючись частиною важливого логістичного маршруту Харків-Ізюм-Донецька область, що робить його значущим елементом урбанізованої структури регіону. Така позиція створює передумови для перетворення міста на стратегічний логістичний центр у виробничій та транспортній інфраструктурі Харківської області.

Висновки. На основі проведеного дослідження були сформульовані наступні висновки. У малих та середніх містах, таких як Ізюм, необхідно стимулювати процеси концентрації та інтеграції різних видів людської діяльності. Завдяки природній привабливості ландшафту, на якому розташоване місто, Ізюм може розглядатися в перспективі в рамках концепції «зеленого міста».

Концепція «зеленого міста» набуває все більшого значення у контексті сучасного урбаністичного розвитку, оскільки вона спрямована на формування сталих та екологічно безпечних міських територій. Таке місто орієнтоване на підтримку здоров'я та добробуту його мешканців, а також на раціональне використання природних ресурсів. Реалізація цієї концепції може включати впровадження екологічно чистого транспорту, сприяння енергоефективності будівель та захист місцевих екосистем. В результаті міста стають більш стійкими, комфортними для проживання та привабливими для своїх громадян [10; 14].

Ізюм вже має низку переваг, що створюють сприятливі умови для комфортного міського середовища. До ключових елементів, які визначають якість планування та життя в місті, належать: зручна для пішоходів інфраструктура; доступний громадський транспорт; наявність зелених зон і парків; природні екологічні фактори, такі як ріка, високі гори та лісові масиви навколо міста; компактна малоповерхова забудова; забудова змішаного функціонального використання, що поєднує житлові, комерційні та торгові приміщення, створюючи відчуття спільноти та зменшуючи потребу в тривалих поїздках. Забудова змішаного використання сприяє підвищенню пішохідної доступності та зменшенню транспортних заторів.

Таким чином, Ізюм слід розвивати та реорганізовувати як екомісто, де екологічно збалансовані простори сприяють підтримці місцевої екосистеми та добробуту мешканців. Розробка системи реабілітаційних заходів для розвитку малих та середніх поселень передбачає створення комфортних і функціонально ефективних умов міського простору. Використання сучасних «розумних» технологій дозволяє підвищити ефективність цих заходів та інтегрувати їх у загальну концепцію сталого розвитку містобудівного середовища України.

Список джерел

1. Білоконь Ю.М. Регіональне планування. Теорія і практика. Київ: Логос, 2003. 246 с.
2. Глинський Н.Ю. Дослідження тенденцій економічного розвитку малих і середніх міст західної України у національному та європейському контексті // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Львів, 2009. № 657. С. 474–483.
3. Винарчик Л.В. Загальний стан розвитку територій малих та середніх міст // Геодезія, картографія і аерофотознімання // науково-технічний збірник Національного університету "Львівська політехніка". Львів, 2008. № 70. С. 63–67.
4. Дідик В.В., Максим'юк Т.М. Естетика та композиція ландшафту. Проектування ландшафтних об'єктів: композиція та естетичні засади: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 244 с.
5. Дида І.А. Роль і місце природи в архітектурі міст України // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Львів, 2006. № 568. С. 317 – 322 с.
6. Лях, В.М., Романюк, С.А., Буряк, О.А. Сучасні проблеми розвитку малих міст і сільських поселень в Україні. Містобудування та територіальне планування. Київ, 2019. №71. С. 287–296.
7. Шарлай, О.В., Скороходова, А.В., Родик, Я.С. (2020). Аналіз містобудівного потенціалу малих міст України. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ, № 56. С. 198–205.
8. Козирєва, Н.О., Радіонова, Л.В. Managing the Development of Small Towns in Ukraine. European Science. 2025. № 40-03 С. 6–15.
9. Посацький Б.С. Основи урбаністики: навч. посібник у 2 ч. – Ч. 2. Розпланування та забудова міст. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2001. 244 с.
10. Устінова І.І. Еколого-містобудівне обґрунтування сталого розвитку урбанізованих територій України: автореф. дис. ... канд. арх.: 18.00.04. Київ, 2005. 24 с.
11. Місто очима студентів. Проблеми візуального сприйняття і графічне відображення архітектурного середовища : монографія / С.О. Шубович та ін. Харків: Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва. ім. О. М. Бекетова, 2014. 237 с.
12. Фомін І.О. Основи теорії містобудування: Підручник. Київ: Наукова думка, 1997. 192 с.
13. Тимохін В.О. Основи містобудування: навч. посібн. Київ, 1996. 197 с.
14. Mayer, H., Lazzeroni, M. A research agenda for small and medium-sized towns. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. Cheltenham, UK Northampton, MA, USA, 2022. 18 p.

15. Majewska, A., Denis, M., Krzysztofik, R. The development of small towns and towns of well-being. *Cities, Land Use Policy*, 2022. № 121. 12 p.
16. Zavodnik Lamovšek, A., Drobne, S., Žaucer, T. Small and medium-size towns as the basis of polycentric urban development. *Geodetski vestnik*, 2016. № 60(2), p. 303–318.
17. Steinführer, A., & Vaishar, A. Population decline in small towns: Causes and policy responses in Central Europe. *European Planning Studies*, 2016. № 24(10), p.1837–1862.
18. Bell, D., Jayne, M. Small cities? Towards a research agenda. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2009. №33(3). p. 683–699.
19. Jacobs, J. *The death and life of great American cities*. New York: Random House, 1961. 472 p.
20. Lynch, K.: *A Theory of Good City Form*. MIT Press, Cambridge, 1981. 493 p.

PhD in Architecture, Associate Professor **Helena Koptieva**,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

The article examines the development of small and medium-sized towns in shaping the urban planning structure of Ukraine under conditions of post-industrial transformation and the growth of large urban agglomerations. Small and medium-sized towns play a fundamental role in shaping the urban planning structure of a country and have historically remained the most stable elements of territorial development. Their spatial organization and evolutionary patterns are determined by geopolitical conditions, socio-economic transformations, and natural and geographical characteristics. However, such towns face a range of systemic challenges, including narrow economic specialization, deterioration of infrastructure, underutilization of recreational resources, loss of production functions, insufficient transport connectivity, and environmental pressure caused by industrial facilities located within urban areas.

The relevance of this study is linked to the need to adapt the architectural and urban planning structure of Ukrainian cities to post-industrial transformation while preventing excessive growth of large metropolitan agglomerations. Rapid urbanization and concentration of population and economic activity have led to the degradation of urban environments and overloading of social and engineering infrastructure. Many of these problems stem from historically formed unsustainable urban development models, which require comprehensive transformation.

The purpose of the research is to substantiate the compositional characteristics of small and medium-sized towns as a stable principle of spatial development and as a tool for forming their individual urban identity. The study argues that balanced

development of such towns ensures more sustainable urbanization through compact planning structures oriented toward public transport, pedestrian and bicycle mobility, multifunctional land use, and inclusive public spaces.

The research is based on a systemic approach to the analysis of urban planning organization, with the town of Iziium serving as a case study. Particular attention is paid to the interaction between landscape features, transport frameworks, and historical planning dominants in shaping urban composition. The findings highlight ecological restoration as a fundamental principle of contemporary urban development, focused on reintegrating natural components into the urban fabric and ensuring a sustainable balance between the built environment and natural systems. The results may be applied in master planning, urban development strategies, and normative planning documentation.

Keywords: small and medium-sized cities; renovation; urban environment; architectural composition.

REFERENCES

1. Bilokon, Yu.M. (2003). *Regional planning: Theory and practice*. Kyiv: Logos. 246 p. (in Ukrainian).
2. Hlynskyi, N.Y. (2009). Trends in the economic development of small and medium-sized towns of Western Ukraine in the national and European context. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, (657), 474–483. (in Ukrainian).
3. Vynarchyk, L.V. (2008). Development of territories of small and medium-sized towns. *Geodesy, Cartography and Aerial Photography*, (70), p. 63–67. (in Ukrainian).
4. Didyk, V.V., & Maksymiuk, T. M. (2012). *Landscape aesthetics and composition: Design of landscape objects* (Textbook). Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House. 244 p. (in Ukrainian).
5. Dyda, I.A. (2006). The role and place of nature in the architecture of Ukrainian cities. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, (568), p. 317–322. (in Ukrainian).
6. Liakh, V.M., Romaniuk, S.A., & Buriak, O.A. (2019). Contemporary problems of development of small towns and rural settlements in Ukraine. *Urban Planning and Territorial Planning*, (71), p. 287–296. (in Ukrainian).
7. Kozyrieva, N.O., & Radionova, L.V. (2025). Managing the development of small towns in Ukraine. *European Science*, (40–03), p. 6–15. (in Ukrainian).
8. Sharlai, O.V., Skorokhodova, A.V., & Rodyk, Y.S. (2020). Urban planning potential of small towns in Ukraine. *Contemporary Problems of Architecture and Urban Planning*, (56), p. 198–205. (in Ukrainian).

9. Posatskyi, B.S. (2001). *Fundamentals of urban studies* (Vol. 2: Urban planning and development). Lviv: Lviv Polytechnic National University. 244 p. (in Ukrainian).
10. Ustinova, I.I. (2005). *Ecological and urban planning justification of sustainable development of urbanized territories of Ukraine* (PhD dissertation abstract). Kyiv. 24 p. (in Ukrainian).
11. Shubovych, S., et al. (2014). *The city through the eyes of students: Visual perception and graphic representation of the architectural environment*. Kharkiv: O. M. Beketov National University of Urban Economy. 237 p. (in Ukrainian).
12. Fomin, I.O. (1997). *Fundamentals of urban planning theory*. Kyiv: Naukova Dumka. 192 p. (in Ukrainian).
13. Tymokhin, V.O. (1996). *Fundamentals of urban planning*. Kyiv. 197 p. (in Ukrainian).
14. Mayer, H., & Lazzeroni, M. (2022). *A research agenda for small and medium-sized towns*. Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar Publishing. 18 p.
15. Majewska, A., Denis, M., & Krzysztofik, R. (2022). The development of small towns and towns of well-being. *Land Use Policy*, 121, Article 106305. 12 p.
16. Zavodnik Lamovšek, A., Drobne, S., & Žaucer, T. (2016). Small and medium-size towns as the basis of polycentric urban development. *Geodetski vestnik*, 60(2), p. 303–318.
17. Steinführer, A., & Vaishar, A. (2016). Population decline in small towns: Causes and policy responses in Central Europe. *European Planning Studies*, 24(10), p. 1837–1862.
18. Bell, D., & Jayne, M. (2009). Small cities? Towards a research agenda. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(3), p. 683–699.
19. Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York, NY: Random House. 472 p.
20. Lynch, K. (1981). *A theory of good city form*. Cambridge, MA: MIT Press. 493 p.